

Van Gogh

VAN GOGH
en de liefde

Hans Luijten

VAN GOGH MUSEUM

Van Gogh en de liefde

'In de omgang met vrouwen leert men zoveel voor de kunst juist.'

Vincent van Gogh aan Theo van Gogh. Antwerpen, 14 februari 1886.

LIEFDE VOOR CHRISTUS, voor het overweldigende landschap, voor de literatuur. Liefde voor de schilder- en prentkunst, voor het kunstenaarschap, voor zijn ouders en zijn naasten. Liefde voor vrouwen. Als iets opvalt in de ruim achthonderd brieven die van Vincent van Gogh (1853–1890) zijn overgeleverd, dan zijn het wel de talrijke liefdes die hij gedurende zijn 37-jarige leven heeft opgevat. In het algemeen gold voor Van Gogh: wat met liefde wordt gedaan, wordt goed gedaan. Dat was hem ook ingeprent tijdens zijn opvoeding. Toen de kinderen van dominee Theodorus van Gogh en Anna Carbentus het ouderlijk huis verlieten, kregen ze het volgende gebed mee: 'Verbind Gij, o Heer, ons innig aan elkaar en laat de Liefde tot U die band meer en meer versterken.'

1
Vincent van Gogh
Stilleven met gipstorsu
[en romans van
De Goncourt en
De Maupassant], 1887
Krolller-Müller
Museum, Otterlo

Van Gogh kon sterk verlangen naar specifieke personen en situaties, zoals in zijn jonge jaren naar Kerstmis thuis, als het voltallige gezin bijeen was, en naar 'het land der schilderijen' toen hij in 1880 in een uithoek van België zat. Maar bovenal naar zijn vier jaar jongere broer Theo, die hij in de vroege jaren vaak vaderlijk benadert. Later zal diezelfde broer, inmiddels een succesvolle kunsthandelaar, zich opwerpen als onvoorwaardelijke steun en toeverlaat van een kunstenaar die bijna permanent verlegen zit om begrip en geld (2, 3).

Van Goghs liefde was nooit vrijblijvend. Hij schrijft: 'Ik beschouw liefde – evenals vriendschap – niet alleen als een gevoel, maar vooral als een actie, en juist als het een werkend zijn is, en een inspanning, zo heeft het een revers van afmatting en machteloosheid. Waar men oprecht en te goeder trouw liefheeft, daar rust geloof ik zegen op, ofschoon dat de moeilijke tijden niet wegneemt.' De liefde geeft hem kracht en zij werkt als brandstof – een vergelijking die hij herhaaldelijk gebruikt: 'Mijn liefde heeft mij doen partij kiezen en ik gevoel energie, nieuwe gezonde energie in mij, gelijk ieder die waarachtig liefheeft zulks ondervindt.' Deze laatste uitlating heeft betrekking op het verlangen naar een vrouw, en die vorm van liefde had een belangrijk aandeel in zijn leven.

Men zou een uitgebreide bloemlezing kunnen samenstellen van kernachtige uitspraken van Van Gogh over de liefde voor een vrouw. Daarin zouden de volgende zeker een plaats verdienen: 'Wat is het leven een raadsel en wat is de liefde een raadsel in het raadsel', en: 'Ik geloof dat niets ons zozeer in de werkelijkheid doet verzeilen dan een werkelijke liefde. Waar zal ik 't bij vergelijken, dat eigenaardig gevoel, die eigenaardige ontdekking "liefhebben"? Want werkelijk, 't is een ontdekking van een nieuw half-rond voor een mens in zijn leven, als hij ernstig verliefd raakt.'

PAPIEREN VROUWEN

Veel van Van Goghs ideeën over de liefde en de vrouw blijken te zijn ingegeven door de literatuur die hij las: eerst door de verhalen uit de Bijbel, daarna vooral door de boeken *L'amour* (1858) en *La femme* (1860) van de

Frans schrijver Jules Michelet. Deze didactische traktaten over de ideale verhouding tussen man en vrouw – zij moeten een twee-eenheid vormen en samen iets waarachtigs tot stand brengen – noemde hij zelfs zijn evangelie. Hij citeerde er passages uit en doorweefde zijn brieven met frasen die hij eraan ontleende, om zichzelf of Theo een hart onder de riem te steken, maar ook om er zijn eigen beslissingen mee te rechtvaardigen. Later in zijn leven raakte hij in de ban van de recentere, naturalistische romans (1) en sprak hij enthousiast over de poëzie van de Amerikaan Walt Whitman, die vrijelijk dichtte over 'onbekrompen en oprechte vleselijke liefde'.

Bij Michelet vond hij voornamelijk beschrijvingen van bescheiden, ernstige, ietwat melancholieke vrouwen, maar later leert Van Gogh ook andere kennen. Het zijn papieren vrouwen die op zulke momenten voor zijn geestesoog tot leven komen, en bepalend zijn voor zijn blik. Als hij eind 1885 in Antwerpen vrouwen schildert, en hij een prostituee bereid vindt om voor hem te poseren (4), formuleert hij onomwonden zijn wensen – die blijken gevoed te zijn door het vrouwbeeld waarover hij heeft gelezen: 'Om dezelfde motieven dat als ik boerinnen schilder, ik wil, 't boerinnen zijn – om dezelfde reden, als 't hoeren zijn, wil ik een hoerenexpressie.' Hij zegt dan dat Edouard Manet en Gustave Courbet hem daarin zijn voorgaan.

2

John Peter Russell
Portret van Vincent
van Gogh, 1886
Van Gogh Museum,
Amsterdam

3

Theo van Gogh, 1885
Van Gogh Museum,
Amsterdam

'Omdat bovendien ik te zeer in merg en been gevoeld heb het oneindig mooie der vrouwen-analyses van de heel hoge lui in de literatuur, een Zola, Daudet, De Goncourt, Balzac. Zelfs Stevens voldoet me niet, omdat zijn vrouwen niet die zijn, waar ik iets persoonlijk van weet. En ik vind die hij kiest, niet de interessantste die er zijn.'

Deze laatste, de Belgische schilder Alfred Stevens, koos zijn modellen uit de hogere burgerij (5), terwijl Van Goghs hart allerm minst uitging naar de hogere kringen. Als dertiger voelde hij zich meer thuis bij de rauwe alle-daagsheid in de lagere klassen. Hij was, zoals hij het zelf zei, iemand die zich het liefst bewoog op 'de begane grond' van het leven zelf (6). Hij had weinig op met de serie gravures 'Types of beauty' die het Engelse tijdschrift *The Graphic* had uitgebracht en gaf de voorkeur aan vrouwen uit het volk, zoals de mijnwerkersvrouwen op de sociaal geëngageerde prent *Group of tip Girls* van Francis S. Walker (7, 8). Ook het geïdealiseerde vrouwenlijf, dat was gebeeldhouwd naar een werk van Jean-Léon Gérôme, kon hem niet bekoren (9).

Van Gogh verslond daarentegen de romans van Emile Zola, die de menselijke drijfveren messcherp ontleepte, en hield van de eerlijke verhalen van Guy de Maupassant, waarin heel wat moeizame relaties voorkomen. Vrouwen waar, zoals hij het zelf zo plastisch uitdrukte, 'het leven overheen was gegaan', daar had hij oog en hart voor. In 1887 schreef hij vanuit Parijs: 'Het werk van de Franse naturalisten, Zola, Flaubert, Guy de Maupassant,

4
Vincent van Gogh
Kop van een vrouw,
1885
Van Gogh Museum,
Amsterdam

5
Alfred Stevens
Therijt, tussen
1861-1900
Musée Royal
de Mariemont,
Morlanwelz

6
Vincent van Gogh
Boer en boerin die
aardappelen planten,
1885
Kunsthau, Zürich

De Goncourt, Richepin, Daudet, Huysmans is prachtig en men kan ternauwernood gezegd worden tot zijn tijd te horen, als men er geen kennis van heeft genomen.'

Het verhaal van Van Goghs liefde voor vrouwen gaat over een man en zijn tegenslagen in de liefde. Want als één ding duidelijk is: fortuinlijk in amoureuus opzicht is Van Gogh nooit geweest. Dat het alsmear niet wilde lukken, hoeft niet te verbazen. We hebben immers te maken met een gecompliceerde, vastberaden en eigenwijze persoonlijkheid.

7
Francis S. Walker
Group of five girls
Gegraveerd door
William James Palmer,
in The Illustrated London
News 66 (17 februari
1875)

8
Frederick Leighton
Type of beauty, nr. 6
Gegraveerd door
C. Roberts, in
The Graphic 24
(24 december 1881)

9
Alexandre Falguière
Phryné, 1868
The Walters Art
Museum, Baltimore
Marmer gemaakt naar
Jean-Léon Gérôme's
schilderij Phryné devant
l'Aréopage, 1861
(Kunsthalle, Hamburg).
Een replica werd door
Goupil & Cie. op de
markt gebracht

DE VROUWENKWESTIE

Brieven vormen voor onze kennis omtrent Van Goghs liefdesleven de belangrijkste bron. Maar de jonge Vincent en Theo bespraken hun verliefdheden en ideeën over het huwelijk het liefst mondeling. We lezen dan: 'Ge herinnert u mogelijk dat we deze zomer gesproken hebben over de vrouwenkwestie met een soort van respectieve desolatie.' Dat laatste was maar al te waar: er was beslist sprake van een door beiden gevoelde, wanhopige verlatenheid. Tot aan zijn huwelijk met Jo Bongers, in 1889 (10), ging ook het liefdesleven van Theo niet over rozen. Het was, om een uitdrukking uit zijn pen aan te halen, niet altijd aardbeien eten in de lente. Desondanks wilde Vincent graag op de hoogte worden gehouden: 'Hebt gij soms een liefdeshistorie, spreek ze dan eens rondborstig uit en vertrouw mijn discretie.'

Maar negentiende-eeuwers zijn doorgaans terughoudend in het opschrijven van al te persoonlijke aangelegenheden. De angst voor inkijk van nieuwsgierigen was groot, en de manier waarop wij in onze tijd onze gevoelens en emoties tonen, was voor hen volstrekt ondenkbaar. Destijds was men veel discreter. Wel wordt in latere jaren de toon in sommige brieven aan Theo iets openhartiger. Ondanks deze terughoudendheid zijn er genoeg passages te vinden die handelen over amoureuze verwickelingen of deze laten doorschemeren. Het duurt alleen vaak enige tijd voordat duidelijk wordt wat er zich op het liefdespad heeft afgespeeld.

Wie waren de vrouwen voor wie hij viel, en waarom ging het telkens mis? Een inventarisatie in vogelvlucht: in 1873 greep hij te hoog en dacht hij te weinig aan zichzelf: *Caroline*, even oud als hij. In 1881 was hij te dwingend, hield hij drammerig lang aan met een blinde vlek voor de familieverbanden: *Kee*, zeven jaar ouder dan hij. In 1882 zette hij alles op het spel om een gevallen vrouw van de ondergang te redden: *Sien*, drie jaar ouder. In 1884 verklaarde hij te willen trouwen met een uitermate labiele buurvrouw: *Margot*, twaalf jaar ouder. In 1886 voelde hij genegenheid voor een Italiaanse, die in een penibele situatie verkeerde: *Agostina*, twaalf jaar ouder. In 1887 bood hij Theo spontaan aan hem te verlossen uit een ingewikkelde relatie door die vrouw desnoods van hem over te nemen: *S.*, leeftijd onbekend. Het

is buitengewoon spijtig dat de brieven die hij aan Kee, Sien en Margot heeft gericht niet zijn bewaard. Je zou graag willen weten in welke bewoordingen hij ze tegemoet trad, en hoe zij daarop reageerden.

Volgens sommigen had hij meer liefjes, maar de betrouwbaarheid van getuigenissen over vermeende verhoudingen van Van Gogh, hoezeer ze ook de verbeelding kunnen prikkelen, is vaak twijfelachtig. Zo waren er geruchten dat hij een van zijn modellen in Nuenen, Gordina de Groot (11), zwanger zou hebben gemaakt, en later werd beweerd dat hij in Auvers-sur-Oise een oogje had op Marguerite, de dochter van de arts Paul Gachet bij wie hij onder behandeling was – in films als *Van Gogh* (1991) van Maurice Pialat worden hun veronderstelde amoureuze uitstapjes aan de rivier de Oise in scène gezet. En volgens de krant *Le Forum Républicain* van 30 december 1888 had Van Gogh in de nacht van 23 december het gedeelte van zijn oor dat hij had afgesneden, aangeboden aan een zekere Rachel van het 'Maison de tolérance nr. 1'. Maar over deze prostituee zijn geen nadere gegevens bekend.

10
Theo van Gogh en
Jo van Gogh-Bonger,
1888
Van Gogh Museum,
Amsterdam

Waarde Iheo, Soeven heb ik by esmentel ontvangen waar
ik onmiddelyk aan bevoenen ben. of het er een so
paysmus van gelizen - die ik practly vond.
ik het er ook eens gelapen .

JEUGDIGE VERLIEFDHEID

‘Wat was dat voor liefde die ik op mijn 20ste jaar had?’, schreef Van Gogh in 1881. ‘Moeilijk te definiëren, mijn fysieke hartstochten waren zeer zwak als-toen, misschien door een paar jaar erge armoede en hard werk. Maar mijn intellectuele hartstochten waren sterk en ik bedoel daarmee dat ik erop uit was om zonder iets terug te vragen of genade te willen aannemen, ik alleen geven wilde, doch niet ontvangen. Onzinnig, verkeerd, overdreven, hooghartig, vermeten. Want in zake van liefde moet men niet alleen nemen doch ook geven, en andersom. Wie afwijkt ter rechter- of ter linkerzijde, hij valt, daar is geen genade voor. Dus viel ik en ’t was een wonder dat ik ervan bovenop kwam.’ De val, die plaatsvond toen Van Gogh 20 jaar was, moet zich dus in 1873 hebben afgespeeld.

Deze passage zou betrekking kunnen hebben op Ursula, de dochter van Sarah Loyer, bij wie Van Gogh in de kost was in het Engelse Brixton. Op 8 januari 1874 liet zus Anna althans aan Theo weten: ‘I suppose there will be a love between those two, as between Agnes and David Copperfield. Although I must say, that I believe there is more than a brother’s love between them; I send you here Ursula’s letter so you can judge for yourself.’ De brief van Ursula zond Theo blijkbaar aan Anna retour, want hij ontbreekt in zijn nalatenschap.

Maar het is ook mogelijk dat Vincent hier doelde op zijn vroegere verliefdheid op de Haagse Caroline Haanebeek – hij kwam bij haar familie aan huis en vroeg Theo talrijke keren ze allen van hem te groeten (12). Hij stuurde haar destijds enkele gedichten van de romanticus Keats, schreef bij uitzondering op blauw briefpapier, en zond haar reproducties van kunstwerken die hij mooi vond. ‘Deze laatste dagen heb ik genoten in het lezen van de gedichten van John Keats. Zijn meest bekende stuk is “St. Agnes’ eve”, maar dat is wat te lang om het te kopiëren’, liet hij haar weten.

Inderdaad behoort ‘The eve of St. Agnes’ (1820) tot de bekendste en meest geciteerde gedichten van Keats, en het is tamelijk lang – het telt 378 versregels – maar deze omvang vormde voor iemand als Van Gogh geen belemmering, want zijn lust om grote gedeelten uit wat hij las over te schrijven

12

Familiefoto met
Caroline van
Stockum-Haanebeek
(dende van links), 1911
Particuliere collectie

13

Kee Vos met haar
zoortje Jan, ca. 1881
Van Gogh Museum,
Amsterdam

was grenzeloos. Een belangrijker reden om het niet te sturen waren vermoedelijk de nauwelijks verholde erotische passages in het gedicht, dat handelt over een verboden liefde en eindigt met de vlucht van twee geliefden. Later herinnerde Caroline zich hoe men indertijd in haar ouderlijk huis tevergeefs had geprobeerd de jonge Vincent 'wat natuurlijker te maken'.

Theo koesterde op zijn beurt speciale gevoelens voor Carolines zus Annet. De omschrijving in die tijd dat zij 'broeders in dubbele zin waren', is misschien tegen deze achtergrond te lezen. Caroline trouwde in 1873 met Willem van Stockum, en Van Gogh zette zich manmoedig over de teleurstelling heen. Een van zijn brieven aan het jonge echtpaar besloot hij joviaal met: 'Een handdruk voor jou & Willem, als vanouds, dat je vingers er zeer van doen.'

DE LIEFDE VOOR KEE

Een 'sterke, hartstochtelijke liefde' vatte Vincent op voor zijn nicht Kee Vos, een liefde die hem diep in zijn ziel beroerde (13). Toen zij in de zomer van 1881 logeerde in de Brabantse pastorie van zijn ouders, werd Van Gogh hopeloos verliefd op haar. Kee, de dochter van oom J.P. Stricker, woonde in Amsterdam en was kort ervoor weduwe geworden van Christoffel Vos. Van Gogh trachtte haar voor zich te winnen, maar zijn smeken bleef onbeantwoord. 'Ik heb haar lief, haar en geen ander, haar voor altijd. En, en, en, Theo, hoewel het "neen nooit nimmer" nog in volle werking "schijnt" te zijn,

zo is er een gevoel als van verlossing in mij, en is 't me alsof zij en ik hadden opgehouden twee te zijn en verenigd waren voor eeuwig.'

In de herfst deed Van Gogh een laatste poging om haar te overtuigen. Hij ging onaangekondigd naar haar huis en hield ten teken dat het hem ernst was zijn hand in de vlam van een lamp. Maar ook deze onverschrokken daad mocht niet baten. Het voelde alsof er een gat in zijn ziel zat, en hij stortte zich nog meer op zijn werk.

Zijn omgeving vond de liefde voor Kee ongepast. Aan het eind van dat jaar verzocht zijn vader hem het huis te verlaten. De directe aanleiding was weliswaar Vincents weigering de kerk te bezoeken, maar hijzelf beschouwde de weerstand van zijn ouders en de familie tegen een verbintenis met Kee als werkelijke reden. En dat terwijl hij behoefte had aan intimiteit.

SAMENLEVEN MET SIEN

Afgescheept door zijn oom J.P. Stricker, na opnieuw vergeefs de liefde van zijn dochter Kee te hebben afgesmeekt, liep Van Gogh in 1882 in de warme armen van Sien Hoornik (14). Hij beschrijft haar stemmig kamertje: op de grond een oud kleed, een keukenkachel en een eenvoudig, maar groot bed, en hoe ze elkaar in hun wederzijdse ellende begrijpen. Anderhalf jaar lang zou zij Van Goghs levensgezellin zijn. Zij is de enige vrouw met wie hij echt heeft samengeleefd. Openhartig en tegelijk ook omzichtig omschreef hij in enkele brieven zijn gevoelens voor haar: 'Ik heb deze winter ontmoet een zwangere vrouw, verlaten door de man wiens kind zij in 't lijf droeg. Een zwangere vrouw die in de winter op straat zwierf – haar brood moest verdienen, gij weet wel hoe. Ik heb die vrouw genomen voor model, en met haar gewerkt de hele winter. Ik kon haar het volle daggeld van een model niet geven, maar dat neemt niet weg, dat ik haar huur betaald heb, en dat ik haar en haar kind voor honger en koude goddank heb kunnen bewaren tot dusverre door mijn eigen brood met haar te delen. [...] Ik vind hetgeen ik deed zo eenvoudig en vanzelfsprekend, dat ik meende zulks voor mezelf te kunnen houden. [...]'

'Ik wenste wel dat degenen die het wel met mij meenden, begrepen dat

14
Vincent van Gogh
Sits die haar baby
soed, 1882
Kröller-Müller
Museum, Otterlo

15

Vincent van Gogh
Sien zittend met een
sigaar bij de kachel,
1882

Kröller-Müller
Museum, Otterlo

Sorrow

't geen ik doe en laat, voortkomt uit een diep gevoel van en behoefte aan liefde, dat lichtzinnigheid en hooghartigheid en onverschilligheid niet de veren zijn die de machine drijven en dat als ik deze stap doe, 't een bewijs is dat ik mij wortel laag bij de weg. [...]'

'Het is met Sien zó gesteld, dat ik werkelijk aan haar gehecht ben & zij aan mij – dat zij mij een trouwe hulp is, die overal mee gaat – en die met de dag mij onontbeerlijker wordt. [...] Zij & ik zijn twee ongelukkigen die elkaar gezelschap houden en de last samen dragen en juist daardoor wordt het ongeluk in geluk veranderd en wordt het ondraaglijke draaglijk. [...]'

'Wie één gewoon, alledaags persoon liefheeft & door haar bemind wordt, is al gelukkig – ondanks de donkere kant van 't leven. [...]'

'Niemand gaf om haar of wou haar hebben, ze was alleen en verlaten als een weggegooid vod en ik heb haar opgeraapt en haar gegeven alle liefde, alle teerheid, alle zorg die in mij was. [...]' 'Die vrouw is nu aan mij gehecht als een tamme duif.' (15).

Maar ondanks zijn nobele motieven stuitte de keuze voor een voor-malige prostituee met wie hij ook nog eens ongehuwd ging samenwonen, op veel onbegrip. Theo, die Vincent inmiddels financieel onderhield, en Hermanus Tersteeg, Vincents vroegere chef en Theo's collega bij de kunsthandel Goupil, waren allerminst ingenomen met deze relatie. Vader Van Gogh achtte het (in Vincents woorden) *immoreel* om een relatie met iemand uit een lagere stand te hebben. Van Gogh zag dit anders en ging niet alleen geheel op in zijn ontdekkingen als aanstormend kunstenaar, maar ook in het leven met zijn huiselijke kloek, zoals hij haar noemde. Bij haar vond hij kalme en sereniteit. Bijkomend voordeel was dat hij nu altijd over een model kon beschikken.

Meer dan eens trachtte Vincent in zijn brieven aan Theo zijn verhouding met Sien te rechtvaardigen met argumenten ontleend aan het werk van Jules Michelet. In *La femme* betoogt Michelet dat een vrouw pas echt gelukkig kan worden binnen het huwelijk onder de leiding van de juiste man. Hij geeft aan waaruit de wederzijdse taken en plichten bestaan en hoe de geborgenheid en hulp van de echtgenoot – in combinatie met de toewijding

de karakter van zulke personen als my
 karakter staan als b. v. het myne. ^{persoon}
 Ik geef evenmin aan de wereld als de eerste
 gaf om ~~te~~ 'geen' zegt is. De schyn van wyl
 was hem gevoely de opmer van de wereld - ik geef
 daer geen dubbelte voor. En 'geen' ik op den
 voorgrond stel is dit. Ik wil geen vrouw
bedreagen of verlaten Weigert een
 vrouw met my te doen te hebben als ~~ke~~ ^{ke} - ik/orcen
 niet och al is myn hartstoyt nog soo sterk - ik
 ga dan terug met desolatie in 't hart. ^{goudra} ^{tegenover}
 myn zyn en geen ander hoven ^{hy} zeken met ^{staart}.
Ik wil niet foreeeren Zik wil niet verlaten ik probeer om ook
 te waken my forcerd
 of verlaten.

17
 Fragment uit een brief
 van Vincent van Gogh
 aan Theo van Gogh,
 Den Haag, 14 of 15
 mei 1882.
 'En 't geen ik op den
 voorgrond stel is dit:
 IK WIL GEEN VROUW
 BEDREAGEN OF
 VERLATEN.'
 Van Gogh-Museum,
 Amsterdam

en zuiverheid van de vrouw – tot een ‘goddelijke eenheid’ kunnen leiden. Michelet stond een doortastende en actieve liefde voor. Mannen die een vrouw niet willen beschermen en verlossen, zouden zich moeten schamen. Bovendien stelde hij: ‘De vrouw gaat ten onder als zij geen huiselijke hard en bescherming kent.’ In november 1882 maakte Van Gogh de lithografie *Sorrow* (16), waarin hij tot uitdrukking wilde brengen hoe leeg een hart kan blijven en dat niets het zal vullen – bij deze uitbeelding van wanhopig menselijk verdriet had hij zich laten inspireren door een citaat uit het werk van Michelet én door Sien, die aan haar lot was overgelaten en die hij onder geen beding wilde verlaten, zoals hij geëmotioneerd aan het papier toe-vertrouwde (17).

Sien nam haar intrek in de kleine woning van Vincent in Den Haag en ze probeerden elkaar op de been te houden. In de zomer kampeerden ze dagenlang als bohémiens in de duinen bij Scheveningen, waar hij zat te werken – hij tekende haar in zijn atelier, terwijl zij zijn kleren verstelde. Hij was bij-

zonder ingenomen met de situatie. Blad na blad schreef hij naar Theo in Parijs over de mogelijke consequenties als ze samen zouden blijven, maar die bleef zich verzetten tegen het voorgenomen huwelijk. Uiteindelijk legde Theo zich erbij neer dat zijn broer en Sien bij elkaar bleven, maar onder één voorwaarde: hij wilde niet dat ze in de brieven nog ter sprake kwam.

Inmiddels was Sien bevallen van haar tweede kind; wie de vader was, is niet bekend (later werd ten onrechte gesuggereerd dat het Van Gogh was). 'Als ik bij hen ben en het kleine mannetje komt op handen en voeten naar me toe kruipen, kraaiend van plezier, twijfel ik niet in 't minst of 't is in de haak. Al heel dikwijls heeft dat kind mij gekalmeerd. Als ik thuis ben, dan is hij van mij niet af te krijgen, zit ik te werken, hij komt aan mijn jas trekken of werkt zich tegen mijn been op, totdat ik hem op mijn schoot neem.'

Nadien heeft Vincent zijn broer ervan beschuldigd dat hij een wig had gedreven tussen hem en Sien – terwijl Theo moet hebben begrepen dat de situatie weinig hoopvol was, en dat een scheiding zowel voor Vincent als voor Sien uiteindelijk het beste zou zijn. Wetend hoe faliekant de familie tegen de relatie was, is het treffend het volgende te lezen. Het is oktober 1882 en vader Van Gogh had kort tevoren voor het eerst het atelier van Vincent bezocht. Vincent schreef aan Theo: 'Verbeeld u dat ik van de week nog een pak ontving tot mijn grote verrassing van thuis, met een winterjas, een warme broek – en een warme vrouwenmantel, het trof me erg.' Die mantel was een teken dat de ouders Siens aanwezigheid in elk geval niet ontkenden.

Toch zou de aanvankelijke euforie omslaan in onenigheid en in de loop van 1883 verslechterde de relatie tussen Vincent en Sien. Hij vertrouwde haar bedoelingen niet meer. In het conflict speelden haar familieleden ook een bedenkelijke rol. Vincent wist zeker dat omgang met hen haar zou terugbrengen in de prostitutie. In januari 1884, vier maanden nadat hij haar had verlaten, nam hij definitief afstand van haar, maar het ging hem merkbaar aan het hart.

DE LIEFDE VOOR MARGOT

In meerdere perioden van Van Goghs leven getuigen de brieven van zijn getob over de liefde. We lezen over zijn ongelukkige keuzes, over de manier waarop zijn familie protesteerde en hoe hij met lege handen achterbleef. Het alleen-zijn viel hem zwaar. De mensen om hem heen beschouwden hem als een zonderlinge, eigenaardige man.

Begin 1884 woonde de inmiddels 31-jarige kunstenaar weer bij zijn ouders in het Brabantse Nuenen en kreeg hij een relatie met hun buurvrouw, Margot Begemann, die weinig ontwikkeld was en aan godsdienstwaanzin leed (18). De geschiedenis herhaalde zich: opnieuw was er sprake van liefde uit medelijden en opnieuw was zijn familie – én de hare – tegen de relatie gekant. 'Er is iets gebeurd, Theo, waar de meeste lui hier niets van weten of vermoeden – noch ooit mogen weten – dus zwijg gij dit als 't graf. Mej. Begemann heeft vergif ingenomen – in een ogenblik van wanhoop, toen zij tot haar familie gesproken had en men kwaad sprak van haar en mij, en zij raakte zó van streek, dat zij in een ogenblik, mijns inziens van besliste mania het deed.'

Van Gogh betreurde het zeer haar niet eerder te hebben ontmoet, omdat hij dan wellicht nog iets aan haar zenuwachtige gestel had kunnen doen. 'Ze maakt op mij nu de indruk van een Cremona viool, die bedorven is vroeger door slechte knoeters van reparateurs. En in de toestand waarin ik haar ontmoette, was er naar me blijkt wel wat al te veel aan verknoeid. Maar oorspronkelijk was het een zeldzaam exemplaar van grote waarde. [...] Ik geloof bepaald, of weet zeker, ze van me houdt; ik geloof bepaald of weet zeker, ik van haar houd. [...] Theo, ik heb ze verdorfd deernis met deze vrouw.'

Theo werd uitvoerig over hun relatie geïnformeerd door zijn ouders, want net als Margots drie oudere zussen, waren vader en moeder Van Gogh buitengewoon bevreesd dat het tot een huwelijk zou leiden. Onverbloemd uitten zij hun gedachten over de situatie en over het karakter van hun oudste zoon: 'Met Vincent hebben we weer moeilijke dagen gehad. Werkelijk heeft hij een huwelijk gezocht met Margot die niet geheel afkerig bleek te zijn, maar die ook stuitte op onoverkomelijke bezwaren. Nadat de zaak vrij rechtbaar is geworden is Margot naar Utrecht vertrokken, waar ze nog is.

Zij corresponderen nog voortdurend. [...] Eerst scheen V. er kalm onder te zijn, maar die kalmte heeft weer plaats gemaakt voor heftigheid.'

Tot overmaat van ramp had Vincents zus Willemien een veldfles met drank gevonden. 'Hij schijnt zijn modellen, als hij met hen op het veld is, een borrel te geven, en zelf, zei hij, gebruikte hij er dan ook wel eens een. Dat kan dus zo zijn. Volgens zeggen van V. neemt hij op raad van de Dr. 's avonds wel eens wat drank omdat hij zulke slapeloze nachten heeft. Ons komt dat middel zeer ongeschikt voor. Maar de zaak met Margot blijft hem zeer bezig houden. En is hij tegenwoordig nogal melancholiek. Wij doen ons best hem tot kalmte te brengen. Maar zijn levensbeschouwing en zijn vormen zijn zo verschillend van de onze, dat het de vraag is, ofsamen wonen op één zelfde plaats kan blijven. Wij willen alles tot het uiterste verdragen en beproeven, als hij maar wat normaal kon worden. Daartoe verwachten we nog wel iets van de tijd.'

18
Margot Begemann
(derde van links)
en haar zussen;
geheel links moeder
Van Gogh,
ca. 1882-1885
Van Gogh Museum,
Amsterdam

19

Vincent van Gogh
Korenveld met korenscheelen en molen, 1885
Van Gogh Museum,
Amsterdam

20

Vincent van Gogh
Portret van een vrouw,
1886
Collectie Rudolf
Starchelin, perma-
nente bruikleen aan
het Kunstmuseum
Basel

Je voelt de spanning die in de Brabantse domineeswoning moet hebben gehangen, en omdat we weten hoe moeizaam het zou blijven en hoe ijdel de uitgesproken hoop was, stemt zo'n brief ook weemoedig. Vergeefse liefde, met kalmerende drank voor een rusteloze ziel in het korenveld (19). De liefde was en bleef voor Van Gogh als een wals op de zinkende Titanic. De kwestie Margot speelde in 1884. Vijf jaar later, in de inrichting in Saint-Rémy, was ze opnieuw in zijn gedachten. Toen liet hij Theo weten: 'ik zou vooral graag willen dat Margot Begemann een schilderij van mij had.'

Een nauwelijks bekende schelmenstreek van Van Gogh uit 1885 getuigt dat het in zijn leven niet alleen treurnis was. Een kennis, Anton Kerssemakers, herinnerde zich hoe Van Gogh ooit naar Antwerpen was geweest en uit die havenstad een aardige verrassing had meegenomen, om de pastoor die hem duchtig tegenwerkte bij het vinden van modellen, een hak te zetten: 'Hij kwam op een keer van een Antwerpse reis bij mij aan, en zei, ik heb van mijn reis wat meegebracht om die lamme kerel in Nuenen ook eens een plezier te doen. Ik was natuurlijk erg benieuwd wat dit zou kunnen zijn, en

21

Vincent van Gogh
Naakte vrouw hurkend
boven een raakom,
1886
Van Gogh Museum,
Amsterdam

toen liet hij een paar dozijn kapotjes (*gants d'amour*) zien; die zal ik in Nuenen eens onder de boerenjongens uitdelen, en eens kijken wat dat uitwerkt.' Het voorval geeft mooi aan hoe bij Van Gogh de ernst kon omslaan in baldadigheid. Zijn daad moet in die brave dorpsgemeenschap als vuurwerk hebben geknald, en zal de pastoor danig in verlegenheid hebben gebracht.

22

Vincent van Gogh
Copulerend paar,
1886–1887
Van Gogh Museum,
Amsterdam

Dat hij behoorlijk vrijmoedig uit de hoek kon komen, laat ook de erotische tekening zien die hij korte tijd later in Parijs zou maken. De expliciete seksualiteit van de voorstelling vormt een uitzondering in Van Goghs oeuvre (22), maar in Parijse ateliers werden dergelijke snaakse momentopnamen wel vaker gemaakt.

23

Vincent van Gogh
Liggend onnosselijk
naakt, 1887
The Barnes
Foundation, Merion,
Pennsylvania

PARIJSE LIEFDES

Omdat er uit zijn Parijse periode (1886–1887) slechts acht brieven bekend zijn, blijft veel van Van Goghs liefdesleven in deze jaren in nevelen gehuld. Cupido was actief, maar schoot weer mis. Over een zekere 'S', een vriendin van Theo, die kennelijk geen raad meer met haar wist, schrijft Vincent: 'Zoveel is zeker, indien zowel gij als zijzelf erin zouden willen berusten, dan ben ik bereid S. van u over te nemen, liefst echter *zonder* haar te trouwen, doch als 't beter uitkomt, dan zelfs met een *mariage de raison*. Ik schrijf u dit kortaf, opdat gij nog tijd zou hebben er eens over te denken.' De ware toedracht kennen we niet, maar dit onverwachte huwelijksvoorstel in de zomer van 1886 is voer voor psychologen. Het tekent Van Goghs karakter. Kort voor zijn komst naar Parijs had hij een vaste relatie als een eerste vereiste voor een sterker leven genoemd.

> 24

Vincent van Gogh
Danszaal, 1886
Van Gogh Museum,
Amsterdam

In tegenstelling tot het Noord-Brabantse platteland boden Antwerpen en Parijs hem de gelegenheid in danszalen rond te kijken (24) en in ateliers onbeschroomde en uitdagende naaktstudies te maken (21, 23). Deze bevrijding die de stad hem bood, weerspiegelde zich in zijn werk. Een van zijn Parijse modellen – zij had een karakteristieke kop en volgens Emile Bernard was zij een tippelaarster – poseerde ook gekleed voor Van Gogh (20). De studies naar het naakt die hij begin 1886 op de Antwerpse avondschoolen had getekend, waren ingetogener en academischer van aard (25, 26). Parijs moet

25

Vincent van Gogh
Stoand mannelijk
en zittend vrouwelijk
naakt, 1886
Van Gogh Museum,
Amsterdam

26

Vincent van Gogh
Stoand vrouwelijk
naakt, 1886
Van Gogh Museum,
Amsterdam

voor hem in die jaren een openbaring zijn geweest: zijn kunstenaarschap kreeg er nieuwe impulsen. Hij kwam in contact met de meer gevestigde Edgar Degas en met jonge, moderne schilders als Henri de Toulouse-Lautrec en Bernard, en werd door deze nieuwe vriendenkring intellectueel geprik-

27
Henri de Toulouse-
Lautrec
Carmen Gaudin
in het atelier van de
kunstenaar, 1888
Museum of Fine Arts,
Boston, legaat van
John T. Spaulding

28
Edgar Degas
Wachten,
ca. 1876-1877
of 1879-1880
Musée Picasso, Parijs

keld. Hij bezocht hun ateliers, zag hun vrouwenportretten (27), hun kijk op de moderne stad (29), en moet verrast zijn geweest dat zij inmiddels hun motieven ook binnen de muren van het bordeel hadden gevonden (28). Bovendien werd er samen geschilderd en onderling werk geruild.

Vincent's contacten leidden ertoe dat Theo, die kunsthandelaar was, geïnteresseerd raakte in het werk van deze avant-gardekunstenaars. Het palet van Van Gogh veranderde opvallend – donkere tonen maakten plaats voor meer licht en kleur – en hij verruimde zijn blik: hij schilderde cafés, parken en uitgaansgelegenheden (30, 31). In potlood legde hij vast hoe paartjes innig over straat liepen (32), en hij verwerkte een Japanse prent van een prostituee in het kleurrijke schilderij *De courtisane* (33).

Dan was er Agostina Segatori. Wat zich precies heeft afgespeeld tussen Van Gogh en de Italiaanse uitbaatster van *Le Tambourin*, een restaurant en cabaret op de Boulevard de Clichy in Montmartre, blijft vaag. Hij schilderde dit voormalig model in het etablissement aan een van de karakteristieke tamboerijntafeltjes (34). *Le Tambourin* was een geliefde plek voor kunstenaars en Van Gogh stelde er werk tentoon. We weten niet wat voor soort relatie zij van december 1886 tot mei 1887 hebben gehad. Volgens Gauguin

was Van Gogh 'erg verliefd' op haar (35). Toen haar zaak failliet dreigde te gaan, moest hij zijn schilderijen zien terug te krijgen, en uit enkele schaar-se opmerkingen daarover, kunnen we afleiden dat er een zekere intimiteit tussen hen moet zijn geweest: 'Wat la Segatori betreft, dat is een heel andere zaak. Ik voel nog genegenheid voor haar en ik hoop dat zij dat ook nog voor mij voelt. Maar momenteel zit ze in een moeilijke positie, ze is niet vrij en ook geen baas in eigen huis, daarbij komt dat ze zorgen heeft en ziek is. Hoewel ik dat niet openlijk zal zeggen, ben ik voor mij ervan overtuigd dat ze zich heeft laten aborteren (of het moet zijn dat ze een miskraam heeft gehad) – hoe het ook zij, in haar geval zou ik het haar niet aanrekenen.' Bernard beweerde later dat Van Gogh bij haar gratis maaltijden kreeg in ruil voor schilderijen, voornamelijk bloemstillevens, en dat hij ze aan haar schonk. De muren moeten er hebben volgehangen met zijn studies. Juist ten tijde van hun omgang schilderde Van Gogh zijn eerste paartje – het kan nauwe-

lijks toeval zijn. Aan de voet van Le Moulin de la Galette staat een man met zijn geliefde. Hun handen vinden elkaar op de schouder van de vrouw (36).

In oktober 1887 zinspeelde Van Gogh mogelijk op zijn liefde voor Segatori toen hij aan zijn zus Willemien schreef: 'Ik voor mij heb nog voortdurend de meest onmogelijke en zeer weinig voegzame liefdehistories waar ik in de regel slechts met schade en schande afkom.' Desondanks bleef hij kans vinden om te werken en enkele naakten te schilderen (37). Bernard verhaalde in 1889 hoe uitzonderlijk begaan Van Gogh altijd was met de Parijse straatmeiden. De naakte vrouw die zich zo heerlijk uitgestrekt had laten schilderen, was zo'n 'pierreuse' (23).

30
Vincent van Gogh
La Guinguette, 1886
Musée d'Orsay, Parijs

Vincent van Gogh
Le Moulin de la Galette,
1886
Köller-Müller
Museum, Otterlo

32

Vincent van Gogh
Man en vrouw
op de rug gezien, 1885
Van Gogh Museum,
Amsterdam

33

Vincent van Gogh
De courtisane
(naar Elim), 1887
Van Gogh Museum,
Amsterdam

> 34

Vincent van Gogh
Agostina Segatori
in het Café de
Tambourin, 1887
Van Gogh Museum,
Amsterdam

>> 35

Vincent van Gogh
De Italiaanse, 1887
Musée d'Orsay, Parijs

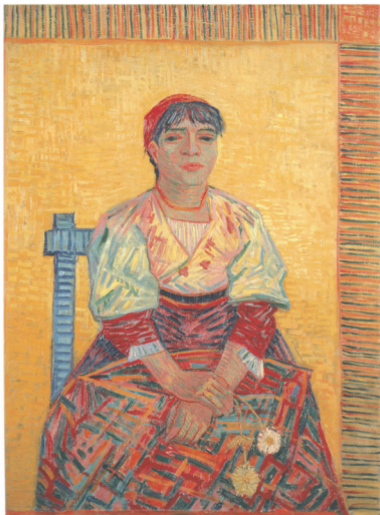

VLUCHTIGE LIEFDES

Behalve de ons bekende liefdesaffaires had Van Gogh verscheidene losse amoureuze contacten. Tussen 1881 en 1888 zocht hij troost bij betaalde liefdes, die zich in de meeste gevallen binnen de muren van een borddeel in Den

Haag, Antwerpen, Parijs of Arles hebben afgespeeld: namen en leeftijden zijn ons niet bekend.

Er werd door de broers nogal eens gehunkerd naar de troost die een vrouw kan schenken. In september 1875, Theo was 18 jaar en woonde in Den Haag, adviseerde Vincent: 'Ga maar wat dikwijls uit, als gij kunt, ik bedoel natuurlijk bij Carolien v. Stockum, Carventus, Haanebeek, Borchers &c.; niet bij Kraft of Marda hoor! Of 't moet zijn omdat ge niet anders kunt, dan kan 't voor een enkele keer ook al geen kwaad.'

Mooi cryptisch, die laatste opmerking. Met Marda moet Van Gogh hier doelen op Jeanette Marda, die een tabakswinkel had aan de Kneuterdijk, waar zij samen met haar zussen stond ingeschreven. En Kraft verwijst naar het etablissement van tapper Johannes Kraft in de Bagijnestraat. Deze straat had in die tijd een verdachte reputatie; in de volksmond sprak men over de Bagijnejacht, omdat er zoveel verkapte bordelen waren waarin jacht werd gemaakt op vrouwen. Dat we hier te maken hebben met twee Haagse huizen van lichte zeden moet dan ook de verklaring zijn voor Vincents uitspraak dat het 'voor een enkele keer geen kwaad kon.'

Wel waarschuwde hij hem acht jaar later voor *femmes fatales* als Shakespeares Lady Macbeth. Theo was verliefd en Vincent wilde weten: 'De vrouw van u, is zij goed? Is zij oprecht? Is zij eenvoudig, staat zij op de gewone grond of wel loopt er een onkruidje van een wat gevaarlijke zucht naar wat ik nu maar grootheid zal noemen onder haar tarwe?' Dat Theo zich laat verleiden, is normaal, maar hij moet erop bedacht zijn dat deze vrouw hem niet ten val zal brengen. Wederom diende de literatuur ter vergelijking, en de toon van dit brieffragment is tekenend voor de bevoogdende houding van Vincent.

In de negentiende eeuw werd bij melancholie een bezoek aan een prostituee heilzaam gevonden. En de gebroeders Van Gogh waren zeker voorstanders van deze therapie. Paul Gauguin, die in 1888 twee maanden met Van Gogh in Arles samenwoonde, schreef dat zij destijds voor hun gezamenlijke huishouden drie potjes hadden: een om hun tabak uit te betalen, een voor het aanschaffen van schildersmateriaal en een, zoals hij het onduidelijk uitdrukte, 'pour promenades nocturnes et hygiéniques'. Ze

36

Vincent van Gogh
Le Moulin de la Galette,
1886

Museo Nacional de
Bellas Artes, Buenos
Aires

> 37

Vincent van Gogh
Vrouwelijk naakt,

gezien op de rug, 1887
Particuliere collectie

Vincent van Gogh
Het bordes, 1888
The Bannes
Foundation, Merion,
Pennsylvania

gingen dus niet alleen naar bordelen om er te schilderen (38). In datzelfde jaar 1888 schreef Van Gogh: 'Ik heb van de gelegenheid gebruik gemaakt om binnen te lopen in een van de bordelen in het straatje dat "des Récollets" heet. Verder gaan mijn liefdesavonturen met de Arlésiennes niet.' De prijs voor de dames van lichte zeden die hij eens in de veertien dagen in Arles bezocht, bedroeg 2 à 3 francs. (Van Theo kreeg hij gemiddeld 150 francs per maand om in zijn levensonderhoud te voorzien.) Zijn vriend Paul Milliet daarentegen kon net zo veel vrouwen krijgen als hij wilde (39). Deze luitenant van de zoeaven 'bedrijft de liefde met zoveel gemak dat hij die bijna veracht'. Van Gogh, die veel ongemakkelijker was in de omgang met vrouwen, zei de vrouwenversierder goed te kunnen gebruiken voor een schilderij van verliefden. Een ander model, een zoeaaf, beeldde hij viriel en breedbeens zittend af (40).

In zijn laatste levensjaren formuleerde Van Gogh zijn gedachten over liefde en seks vooral in relatie tot zijn werk als kunstenaar. Hij gebruikte in Parijs en Arles overmatig veel tabak en alcohol en hij wist dat dit slecht was voor de libido. Matiging of soms zelfs onthouding bevielen hem goed, want zoals hij opmerkte: 'veelvuldig vrijen en goed schilderen gaan niet samen'. In zijn optiek was seks funest voor de hersenen en daarmee voor de concentratie. Hij wilde leven als een bonze: een eenvoudige Japanse aanbieder van de eeuwige boeddha, en in die hoedanigheid schilderde hij zichzelf (41). Een monnik, maar dan wel een die eens in de veertien dagen naar het bordel mocht.

Tot tweemaal toe verklaarde hij dat liefde voor de kunst de ware liefde doet wijken. En zijn vriend Bernard, die hem vrijpostige tekeningen van prostituees stuurde (42), hield hij voor: 'Als Delacroix schildert, dan is het als een leeuw die zijn prooi verslindt. Hij neukte weinig en had alleen vluchtige liefdes, zodat het niet ten koste ging van de tijd die hij aan zijn werk besteedde.' Je kunt zulke briefpassages lezen als een vorm van zelfroost, als een geruststelling voor zichzelf in de door hem gekozen weg.

Hij probeerde vrouwen enerzijds weer te geven als type, maar wist ze meteen ook doeltreffend te vangen in een portret. Marie Ginoux, uitbaatster

Vincent

40
Vincent van Gogh
De zeraaf, 1888
Van Gogh Museum,
Amsterdam

41
 Vincent van Gogh
 Zelfportret als harem,
 1888
 Fogg Art Museum,
 Harvard University,
 Cambridge, Mass.

42
 Emile Bernard
 Een prostituee die zich
 wast (uit de serie
 In het bordes!), 1888
 Van Gogh Museum,
 Amsterdam
 Tekst: 'il faut finir par
 où l'on commence'
 (Men moet eindigen
 waar men is begon-
 nen)

> 43
 Vincent van Gogh
 Le moumé, 1888
 National Gallery
 of Art, Washington,
 Chester Dale
 Collection

>> 44
 Vincent van Gogh
 L'Arlesienne (Madame
 Ginoua met boeken),
 1888
 The Metropolitan
 Museum of Art,
 New York

van Café de la Gare op het Place Lamartine, waar Van Gogh woonde, zat model voor de Arlésienne, als een eigentijdse vrouw met boeken voor zich (44). Wie poseerde voor de moumé, 'een Japans meisje – Provençaals in dit geval – van 12 à 14 jaar', is niet bekend. Haar benaming ontleende Van Gogh aan de roman *Madame Chrysanthème* van Pierre Loti, die de mysterieuze geslotenheid en de dienstbare zeden van de Japanners beschrijft. Om dit portret te kunnen maken verklaarde hij het uiterste van zichzelf te hebben gegeven (43).

Een vrouw op straat bekeek hij met een echt schildersoog en ontlokte hem in augustus 1888 een erotische beschrijving: 'Ik heb laatst nog iets gezien wat erg kalm en heel mooi was: een meisje met een koffie-met-melkteint. Lijffe van zachtroze Indische katoen waaronder je de spitse, stevige en kleine borstjes kon zien. Dat tegen het smaragdgroene loof van de vijgenbomen. Echt een vrouw van het platteland, veel maagdelijke allure.'

Hoewel Van Gogh in 1889 beweerde de liefde te kunnen missen, gaf hij ook aan er wel degelijk behoefte aan te hebben. Het is veelzeggend dat hij een jaar eerder twee kussens schilderde op het bed van *De slaapkamer* (45). Al jaren eerder wist hij: 'Als je 's morgens wakker wordt en je bent niet alleen en je ziet daar in de schemering een medemensje, dat maakt de wereld zoveel gezelliger.' Dit schilderij symboliseerde voor hem de rust in het algemeen, en hij wilde dat het rust gaf aan de verbeelding van degene die ernaar keek. Hij die ooit vaststelde: 'Het is niet ongestraft dat men al te lang

zonder vrouw zou leven', en enigszins ironisch opmerkte: 'Elkaar kussen is uiteraard absoluut noodzakelijk, anders treden er ernstige stoornissen op', berustte in de wetenschap dat het tussen hem en een vrouw toch niets zou worden, en dat zijn huwelijk voor altijd een verbintenis met de kunst en de natuur zou blijven.

GETROUWD MET DE KUNST

Van Goghs liefdesleven was al met al een aaneenrijging van onmogelijke verhoudingen: hij koos als redder van gevallen vrouwen steeds de verkeerde in de ogen van zijn directe omgeving, hij stelde zich veel te afhankelijk op of begon relaties uit deernis – het is bekend dat die niet altijd de meest succesvolle zijn. Toch verbeeldde hij vol overtuiging het verlangen naar genoeglijk samenzijn in geliefden wandelend in een park, een tuin of de vrije natuur. Dit intieme beeld vormt een opvallend motief in zijn schilderijen (46, 47).

Van Gogh had ook oog voor familietafereeltjes, zoals blijkt uit de tekening van de wever met zijn kind (48). Hij merkte dat hij iets miste van het volle leven en verwees daarbij naar zijn grote voorbeeld Jean-François Millet, die het gezinsleven zo kernachtig had weergegeven. In juli 1885 schilderde hij boerenhutten die hij *mensenestjes* noemde en die hem deden denken

aan de nesten van winterkoninkjes (49). Theo kreeg de retorische vraag voorgelegd: 'Zoudt gij soms denken dat Millet Millet zou zijn geworden als hij kinderloos en zonder vrouw had geleefd? Hij vond zijn inspiratie te makkelijker en voelde de eenvoudige lui beter en dieper, omdat hij zelf leefde als een arbeidersgezin'. (50) Van Gogh was ervan overtuigd dat een gezin een kalmerende en inspirerende uitwerking op hem zou hebben. Na verloop van tijd legde hij zich erbij neer dat dit er voor hem niet in zat, en compenseerde hij dat gemis door het maken van kunst. Het contrast tussen het verlangen naar een gezin enerzijds en de berusting in het alleen-zijn anderzijds, wordt gesymboliseerd in twee schilderijen die hij in 1889-1890 naar het werk van Millet maakte: *Avond versus Ondergesneeuwd veld met een eg* (51, 52).

Theo stichtte wel een gezin. Op 31 januari 1890 kregen Theo en Jo Bonger een zoon, Vincent Willem, vernoemd naar zijn peetoom. Die oom begon

46

Vincent van Gogh
Een cipresenlaan met
een wandelend paar,
1888
Schets in een brief
aan Theo van Gogh,
Arles, 21 oktober 1888
Van Gogh Museum,
Amsterdam

> 47

Vincent van Gogh
Verliefde paartjes in het
park Voger d'Argenson
te Asnières, 1887
Van Gogh Museum,
Amsterdam

48
Vincent van Gogh
Wever, en baby in een
kinderstoel, 1884
Van Gogh Museum,
Amsterdam

toen hij het nieuws vernam meteen aan *Amandelbloesem*, bedoeld om in hun slaapkamer te hangen (53). Kort voor zijn dood maakte hij een opmerkelijke vergelijking tussen het opvoeden van kinderen en het maken van schilderijen: 'Ik geloof dat het stellig beter is kinderen op te voeden dan je met al je geestkracht op het schilderen te storten, maar wat wil je, ik ben nu, althans ik voel me nu te oud om op mijn schreden terug te keren of om zin te hebben in iets anders. Die lust is me vergaan, hoewel de pijn van binnen blijft.' Hij moet die schrijnende pijn jarenlang hebben gevoeld.

Zijn idee over het geheel opgaan in de kunst en natuur lichtte hij toe vanuit de inrichting van Saint-Rémy, toen hij hoorde van Theo's toekomstige vaderschap. 'Weet je wat ik hoop als ik eenmaal weer hoop ga krijgen: dat het gezin voor jou zal zijn wat de natuur voor mij is, de aardkluiten, het

49
Vincent van Gogh
Barrenhuis met thuis-
komende man, 1885
Museo Soumaya,
Mexico City

50
Vincent van Gogh
De eerste stappen
(naar Millet), 1890
The Metropolitan
Museum of Art,
New York

51

Vincent van Gogh
Amond (near Milet),
1889
Van Gogh Museum,
Amsterdam

52
Vincent van Gogh
Oudengesezuid veld
met zee eg
(naar Millet), 1890
Van Gogh Museum,
Amsterdam

53
Vincent van Gogh
Amandelbloesem, 1890
Van Gogh Museum,
Amsterdam

gras, het gele koren, de boer, dat wil zeggen dat je uit je liefde voor de mensen niet alleen moed put om te werken, maar ook om je te troosten en op krachten te komen, als je daar behoefte aan hebt.'

Als hij zijn liefde niet in een gezin kon uiten, dan maar aan de hand van verf en de kleuren en vormen die daaruit ontstonden. Ergens zegt Van Gogh dat hij heeft geprobeerd de liefde tot uitdrukking te brengen door een huwelijk van twee complementaire kleuren, hun vermenging en hun tegenstellingen, en de mysterieuze trillingen van verwante tonen. 'De gedachte in een voorhoofd uitdrukken met de schittering van een heldere toon op een donker fond. Hoop uitdrukken door middel van een ster (54). Iemands harts-tocht door middel van de stralen van de ondergaande zon'. Daaruit bestond

zijn liefde, voor de kunst en het leven. En daarin is hij ook stellig: 'als ik geen liefde had voor de natuur en mijn werk, dan zou ik ongelukkig zijn.'

Eerder, vanuit Parijs, adviseerde hij zijn zus Willemien inzake de liefde en het leven. Iemand die na zo veel tegenslagen en eenzaamheid toch in staat is een ander op te monteren, moet een sterke geest hebben. Wanneer Willemien, die van schrijven hield, hem laat weten dat zij van plan is te gaan studeren, spoort hij haar aan liever te leven dan te studeren. 'Om een boek te schrijven, een daad te doen, een schilderij te maken waar leven in zit, moet men zelf levend mens zijn. En dus, studeren is voor u, tenzij ge nooit vooruitgaan wilt, erg bijzaak. Amuseer u zoveel ge kunt en neem zoveel distractie als ge kunt, en weet dat wat men tegenwoordig wil in de kunst, erg levend, sterk van kleur en hoog opgevoerd moet zijn. [...] Mijn beste zusje, leer dansen of word verliefd op een of meer notarisklerken, officiers, enfin, 't geen onder uw bereik is, doe liever, veel liever een aantal dwaasheden dan Hollandse studie, 't dient glad nergens toe dan om iemand sufte maken en daar wil ik dus niets van horen.' Het waren adviezen van iemand die door schade en schande wijs was geworden, maar desondanks zijn vertrouwen in de liefde bleef verkondigen. Zelf wist hij dat de kans voor hem om ooit nog eens met een vrouw samen te leven, bijzonder klein was geworden.

Kort voor zijn dood bekende hij: 'Ik houd nog zeer veel van de kunst en van het leven, maar dat ik nog ooit een vrouw tegen zal komen, daar geloof ik niet erg in. Ik ben eerder bang dat ik tegen, laten we zeggen, de veertig – maar laten we maar niets zeggen – ik zeg je dat ik absoluut, maar dan ook absoluut niet weet welke kant het met me op gaat.' Waarvoor hij bang is als hij tegen de veertig zal lopen, krijgen we niet te lezen, maar erg hoopvol was hij niet gestemd. Daarvoor had het leven hem inmiddels te veel klappen uitgedeeld. Aan het eind van zijn leven zou hij nog enkele opvallend krachtige portretten van jonge vrouwen maken (55, 56, 57).

DE BROEDERLIEFDE

Er was eigenlijk maar één grote liefde die zijn gehele leven zou standhouden: die tussen hem en zijn broer Theo. Hun wederzijdse afhankelijkheid

54
Vincent van Gogh
Sterrennacht boven de
Rhône (detail), 1888
Musée d'Orsay, Parijs

55
Vincent van Gogh
De jonge Arlésienne,
1890
Kröller-Müller
Museum, Otterlo

werd in de loop der jaren alsmear groter. Daar was echter wel veel onderlinge strijd aan voorafgegaan. Vincent kon akelig hard en gemeen zijn tegen Theo, en hij moest altijd weer zijn gelijk krijgen. Daarmee zette hij hun relatie meer dan eens onder spanning, zelfs zozeer dat hij er op een gegeven moment van overtuigd was dat het beter zou zijn als ze uit elkaar gingen. Hij wierp Theo voor de voeten kleinburgerlijk, te weinig coöperatief en te gereserveerd te zijn. In december 1884 stelde hij bijvoorbeeld stijfkoppig: 'Want ik heb ook nog mijn toekomst – en ik wil vooruit. Als een meid mij niet hebben wil, best, dat kan ik haar moeilijk kwalijk nemen, doch niets zekerder dan dat ik me elders zal zoeken schadeloos te stellen. Zo ook met

56

Vincent van Gogh
Portrait van Adeline
Razoos, 1890
The Cleveland
Museum of Art

57

Vincent van Gogh
Margarite Gachet
aan de piano, 1890
Kunstmuseum Basel

andere relaties. U zal ik me niet opdringen of uw toegenegenheid zoeken te forceren – maar als vriend, laat staan als broer, zijt ge me te koel. Niet wat het geld betreft, kerel, ik zeg daar niets van. Maar ik heb persoonlijk *glad* niets aan u, noch gij aan mij. En 't kan en 't moest dat wederkerig we meer aan elkaar hadden.' Uiteindelijk bleek de broederband zelfs bestand tegen zulke fikse verwijten, en Theo, die heel wat met hem te stellen had, sleepte met zijn absolute, morele en financiële steun Vincent door het moeizame leven (58).

Theo, de zachtaardige die zich zijn leven lang verantwoordelijk voelde, nam zijn broer met zijn impulsieve en narrige karakter in bescherming en spaarde hem in vele opzichten. In maart 1887, toen de broers een appartement in Parijs deelden, leek het echt mis te gaan. Theo bekende Willemien

in ongewoon directe bewoordingen: 'Er was een tijd dat ik veel van Vincent hield & hij mijn beste vriend was maar dat is nu voorbij. Van zijn kant schijnt het nog erger te zijn want hij verliest geen gelegenheid om mij te doen merken dat hij mij veracht & dat ik hem afkeer inboezem. Dit maakt dat het bij mij thuis haast onhoudbaar is.' Het roept een beeld op van twee mannen die tot elkaar veroordeeld zijn: Vincent begaafd en tegelijk hardvochtig, Theo toegankelijk en vergevingsgezind. In april sloten ze toch weer vrede, en in mei moest Theo erkennen: 'Het is een curieuse kerel, maar wat een hoofd zit er op, het is benijdenswaard.' Toen Vincent in februari 1888 naar Arles was vertrokken, voelde Theo 'bepaald een leegte nu ik weer alleen op het appartement ben. Als ik iemand vind, dan zal ik samen gaan wonen, maar iemand zoals Vincent kan men niet makkelijk remplaceeren'.

Ook onthullend voor de liefdevolle verhouding tussen de broers is een opmerking in een brief die moeder Van Gogh op 29 december 1888 aan Theo schreef. Hij had haar ingelicht over wat er net voor Kerstmis met Vincent in Arles was gebeurd. Die woonde daar samen met Paul Gauguin en had, in een vlaag van waanzin en razernij, een deel van zijn oor afgesneden.

Gauguin stuurde Theo daarop een telegram over het incident, die vervolgens onmiddellijk vanuit Parijs naar Arles reisde. Een detail in de brief van moeder Van Gogh geeft aan hoe diep de verbondenheid van de twee broers – die samen hun jeugd in het Brabantse Zundert hadden doorgebracht – moet zijn geweest, ondanks alle strubbelingen. Nog geschokt door het nieuws merkte moeder ontroerd op: ‘hoe aandoenlijk van Zundert, samen op een kussen.’ De broers hadden in het ziekenhuis van Arles dus herinneringen opgehaald over hun tijd toen ze nog als jongetjes samen in een bed sliepen.

Een dag eerder had Theo zijn verloofde Jo Bonger beeldend kenbaar gemaakt hoe bang hij was Vincent kwijt te raken: ‘Het mogelijke verlies van mijn broer, die zoveel voor mij geweest is & zo in mij gegroeid is, deed mij denken aan de enorme leegte die er in mij zou komen wanneer hij er niet meer zou zijn.’ Jo kende Theo’s sterke gevoelens maar al te goed. De nacht voor haar bevalling was ze bevreesd of ze die wel zou overleven en vroeg ze Vincent, dat als het mis mocht gaan, of hij dan Theo zou willen zeggen hoe gelukkig hij haar had gemaakt, ‘want er is niemand op de wereld van wie hij zoveel houdt’. Een uitzonderlijk nederige, maar tegelijk ook scherpzinnige kijk op het leven van de broers, die zo met elkaar vergroeid waren. Theo gaf Jo, zoals hij het zelf omschreef, een kijkje in zijn hart, en sprak over de innige band die hij met zijn broer had – zijn liefde voor de kunst zei hij aan Vincent te danken te hebben. Deze dankbaarheid en dit gevoel van verplichting waren bepalend voor Theo’s broederliefde.

Je kunt Van Gogh kwalijk nemen dat hij het anderen soms uitermate moeilijk maakte, je kunt compassie voor hem voelen, bewondering hebben voor zijn volharding en vasthoudendheid, en verontwaardigd zijn over zijn eigenzinnigheid. Maar bovenal kun je versteld staan van de liefde voor zijn broer: ‘Laat ons elkaar maar tot steun blijven en naar broederliefde zoeken.’ Als er iets is wat zij hebben gevonden, en waarmee zij elkaar op de been hebben gehouden, is het dat geweest.

Op 1 augustus 1890, twee dagen na Vincents begrafenis, schreef Theo aan zijn moeder: ‘hij was zo mijn eigen broer.’

LITERATUUR

- Jan Hulsker, *Lotgenoten. Het leven van Vincent en Theo van Gogh*, Weesp 1985.
- *De brieven van Vincent van Gogh*, red. Han van Crimpen en Monique Berends-Albert, 4 delen, Den Haag 1990.
- Frank Kools, *Vincent Van Gogh en zijn geboorteplaats. Als een boer van Zundert, Zutphen* 1990.
- Elly Cassee, 'In love. Vincent van Gogh's first true love', *Van Gogh Museum Journal* 1996, Amsterdam & Zwolle 1997, pp. 108-117.
- Martin Bossenbroek en Jan H. Kompagnie, *Het mysterie van de verduwen bordelen. Prostitutie in Nederland in de negentiende eeuw*, Amsterdam 1998.
- *Kort gelak. De briefwisseling tussen Theo van Gogh en Jo Bongers, inleiding en toelichting Han van Crimpen*, red. Leo Jansen en Jan Robert, Amsterdam & Zwolle 1999.
- Leo Jansen, Hans Luijten en Fieke Pabst, 'Paper endures. Documentary research into the life and work of Vincent van Gogh', *Van Gogh Museum Journal* 2002, Amsterdam & Zwolle 2002, pp. 26-39.
- Leo Jansen, 'Literatuur als leidraad. Vincent van Gogh als lezer', *Literatuur* 20-1 (2003), pp. 20-26.
- Pieter Stokvis, *Het intieme burgerleven: huishouden, huwelijk en gezin in de lange negentiende eeuw*, Amsterdam 2005.
- Nop Maas, *Seks!... in de negentiende eeuw*, Nijmegen 2006.
- Hollis Clayson, *Painted love. Prostitution in French art of the Impressionist era*, New Haven & Londen 1991.

WOORD VAN DANK

De auteur wil Natascha Veldhorst, Nienke Bakker, Leo Jansen, Louis van Tilborgh, Suzanne Bogman, Chris Stolwijk, Fieke Pabst en Lynne Richards hartelijk danken voor hun bereidwillige medewerking.

VAN GOGH IN FOCUS

Van Gogh in focus is een door het Van Gogh Museum in Amsterdam geïnitieerde boekenreeks over het leven en werk van Vincent van Gogh. Deze beknopte en met zorg vormgegeven boeken onderzoeken het oeuvre van de kunstenaar, plaatsen het in zijn context en belichten Van Goghs leven in zijn verschillende fases. Elk deel in de serie benadert het werk van Van Gogh vanuit een verrassende invalshoek en biedt de lezer nieuwe inzichten en ontdekkingen: over de intrigerende schilderijen met zonnebloemen, de gepassioneerde correspondentie, de inspiratie in de Japanse kunst en de liefde voor de natuur. De reeks is rijkelijk geïllustreerd met schilderijen, tekeningen en brieven.

Eerder verschenen in deze serie:

Peter Hecht, *Van Gogh en Rembrandt* (2006)

Louis van Tilborgh, *Van Gogh en Japan* (2006)

Leo Jansen, *Van Gogh en zijn brieven* (2007)

Voor informatie: www.vangoghmuseum.nl/museumpublicaties

BEELDOVERANTWOORDING

Alle werken en brieven uit de collectie van het Van Gogh Museum zijn eigendom van de Vincent van Gogh Stichting. De fotorechten behoren toe aan de instellingen zoals vermeld in het bijschrift, en de fotografen:

Afb. 6: © 2007 Kunsthaus Zürich

Afb. 20: © Kunstmuseum Basel, Martin Bühler

Afb. 29 en 50: © 2007 Digital image, The Museum of Modern Art, New York/Scala, Florence

Omslag voorzijde: Vincent van Gogh, *Twee geliefden* (detail), 1888. Particuliere collectie

Titelpagina: Vincent van Gogh, *De tuin van de dichter* (detail), 1888. Particuliere collectie

Omslag achterzijde: Vincent van Gogh, *Man en vrouw op de rug gezien* (detail), 1886. Van Gogh Museum, Amsterdam

COLOFON

Van Gogh in focus wordt gepubliceerd onder auspiciën
van het Van Gogh Museum, Amsterdam

Redactie Van Gogh in focus

Chris Stolwijk, Leo Jansen, Heidi Vandamme, Suzanne Bogman

Redactionele begeleiding serie

Iris Roggema, Taal & Tekstwerk, Nijmegen

Hoofd publicaties

Suzanne Bogman

Redactie-assistent

Gerit Klazema

Productie

Tijdsbeeld & Pièce Montée, Gent
onder leiding van Ronny Gobyn

Coördinatie

Barbara Costermans, Tijdgeest, Gent

Vormgeving

Griet Van Haute, Gent

Fotogravure en druk

Die Keure, Brugge

© 2007 Van Gogh Museum, Amsterdam

www.vangoghmuseum.nl

ISBN 90 6153 727 4, EAN 978 90 6153 727 4, D/2007/703/17, NUR 642

Distributie in België:

Mercatorfonds, ISBN 90 6153 725 0, EAN 978 90 6153 725 0, D/2007/703/15

Distributie in Nederland:

Waanders Uitgevers, Zwolle, ISBN 90 400 8353 2, EAN 978 90 400 8353 2

Niets uit deze publicatie mag door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook worden
verveelvoudigd of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means
without written permission from the publisher.

Vincent van Gogh heeft gedurende zijn 37-jarige leven vele intense liefdes opgevat. Hij die schreef 'ik kan niet leven zonder liefde, zonder vrouw' was echter zelden fortuinlijk in de liefde. Van Gogh zag zichzelf geconfronteerd met een indrukwekkende reeks van onbeantwoorde, afgewezen en tot mislukken gedoemde liefdes, waar hij gepassioneerd over schreef. Enkele vrouwen uit zijn leven figureren in zijn tekeningen en schilderijen. De enige grote liefde die zijn gehele leven zou standhouden was die tussen hem en zijn broer Theo.

HANS LUIJTEN is conservator onderzoek in het Van Gogh Museum in Amsterdam.

VAN GOGH IN FOCUS

